

Motståndskraftiga lantbrukare i ett sårbart samhälle

En undersökning av riskuppfattning och resiliens
på svenska mjölkgårdar

Katarina Hedman

Självständigt arbete • 15 hp
Sveriges lantbruksuniversitet, SLU
Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap
Agronomprogrammet – landsbygdsutveckling
Uppsala 2023

Motståndskraftiga lantbrukare i ett sårbart samhälle. En undersökning av riskuppfattning och resiliens på svenska mjölkgårdar

Resistant farmers in a vulnerable society. An exploration of risk perception and resilience on Swedish dairy farms

Katarina Hedman

Handledare: Camilla Eriksson, Totalförsvarets forskningsinstitut, FOI
Examinator: Kristina Marquardt, Sveriges lantbruksuniversitet, SLU, Institutionen för stad och land

Omfattning: 15 hp
Nivå och fördjupning: Grundnivå, G2E
Kurstitel: Självständigt arbete i landsbygdsutveckling
Kurskod: EX0888
Program/utbildning: Agronomprogrammet – landsbygdsutveckling
Kursansvarig inst.: Institutionen för stad och land
Utgivningsort: Uppsala
Utgivningsår: 2023
Omslagsbild: Ina Holmgren
Upphovsrätt: Alla bilder används med upphovspersonens tillstånd.
Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Lantbrukare, djursjukdomar, mul- och klövsjuka, mjölkproduktion, resiliens, risk, riskuppfattning, risksamhälle

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap

Institutionen för stad och land

Avdelningen för landsbygdsutveckling

Sammanfattning

Strukturrationaliseringen av lantbruket tillsammans med de alltmer globala förbindelserna länder emellan gör att risken för snabb och vidsträckt smittspridning vid ett sjukdomsutbrott ökar. Syftet med denna uppsats är att undersöka lantbrukares inställning till smittsamma djursjukdomar och analysera deras riskuppfattning och resiliens i förhållande till ett allvarligt sjukdomsutbrott.

Resultatet bygger på semistrukturerade intervjuer med fyra mjölkgårdar i Uppland. I intervjuerna användes ett scenario där mul- och klövsjuka bryter ut i Sverige för att belysa de intervjuade lantbrukarnas riskuppfattning och bedömning av hur de skulle hantera smittsamma djursjukdomar.

Slutsatserna från studien är att ett allvarligt sjukdomsutbrott kan ge stora konsekvenser för lantbrukarnas arbetsmiljö, för deras produktion och för djurvälståndet. I förlängningen kan det ha stor påverkan på svensk livsmedelsförsörjning. Lantbrukarna som intervjuats har trots detta ett lugn inför det oväntade samtidigt som de upplever att de har stor anpassningsförmåga och villighet att agera i krissituationer. Studiens huvudsakliga slutsats är därför att lantbrukare tycks vara motståndskraftiga, medan samhället blivit mer sårbart.

Nyckelord: lantbrukare, djursjukdomar, mul- och klövsjuka, mjölkproduktion, resiliens, risk, riskuppfattning, risksamhälle

Abstract

Structural rationalization of agriculture together with the increasingly global connections between countries increases the risk of rapid and widespread infection in the event of a disease outbreak. The purpose of this essay is to explore farmers' attitude toward infectious animal diseases and to analyze their risk perception and resilience relative to a serious disease outbreak.

The results are based on semi-structured interviews with four dairy farms in Uppland. A scenario with an outbreak of foot-and-mouth disease in Sweden was used to highlight the interviewed farmers' risk perception and their assessment of infectious animal diseases.

The conclusions from the study are that a serious disease outbreak can have major consequences for the farmers' working environment, for their production and for animal welfare. In the long run, it could also have a major impact on Swedish food supply. Notwithstanding, the farmers who were interviewed appear calm in the face of the unexpected, and as having the adaptability and willingness to act in crisis situations at the same time. The main conclusion of the study is therefore that farmers seem to be resilient, while society has become more vulnerable.

Keywords: farmers, animal disease, foot and mouth disease, milk production, resilience, risk, risk assessment, risk society

Innehållsförteckning

1. Inledning	6
1.1 Problemformulering.....	6
1.2 Syfte och frågeställning.....	7
1.3 Tidigare forskning	7
1.3.1 Resiliens i relation till svenskt lantbruk	8
1.3.2 Smittskydd och djurvälfärd.....	8
1.3.3 Mul- och klövsjuka	9
2. Teori och begrepp.....	11
2.1 Resiliens.....	11
2.2 Riskhantering och risksamhälle	12
2.2.1 Uppfattning och bedömning av risk	12
2.2.2 Agerande och hantering av en krissituation	13
2.2.3 Risksamhälle	14
3. Metod och material	15
3.1 Datainsamling och analys	15
3.1.1 Lantbrukarna.....	16
3.1.2 Scenario.....	16
3.2 Reflexivitet.....	17
3.3 Etik	18
4. Resultat och diskussion.....	19
4.1 Lantbrukares förhållningssätt till risker och hot.....	19
4.1.1 En risk värd att ta?.....	20
4.1.2 Koöga - en förebyggande åtgärd.....	21
4.1.3 Förändrade smittskyddsåtgärder.....	22
4.1.4 Tilltro till myndigheter.....	23
4.1.5 Börja om på nytt?.....	24
4.2 Resiliens på vilken nivå?.....	25
5. Slutsatser.....	27
Referenser.....	28
Tack 31	
Bilaga 1 Intervjuguide	32

Gården:	32
Produktion och arbetskraft	32
Bakgrund och kunskap	32
Erfarenhet	32
Scenario mul- och klövsjuka:	32
Steg 1, Vad händer innan smitta når gården	32
Steg 2, Smittan når gården	33
Steg 3, Efter att smittan lämnat gården	33
Andra smittor och scenarier:	34
Reflektioner:	34

1. Inledning

Vadå? Vi lever väl i en stor kris vi? Vi har krishantering hela tiden, varje år är det någonting. Nu bara regnar det, hur ska vi hantera det? Eller så är det torka. Man får liksom inte tänka för djupt. Många vanliga människor blir helt chockade över alla kriser som man kommer igenom bara. Men så här har vårt liv alltid sett ut liksom.

Så här beskriver en svensk mjölkbonde sin relation till kris och krishantering. För lantbrukare är kris vardagsmat, men de senaste åren har Sverige påverkats av allt större och allvarligare kriser. 2018 drabbades Europa av en svår torka med långtgående konsekvenser för lantbruket. 2020 till 2022 präglades hela världen av covid-19-pandemin vilket bevisade hur snabbt en smitta kan spridas. Efter de värsta sviterna av pandemin utbröt krig mellan Ryssland och Ukraina vilket ytterligare uppmärksammade världen på hur känslig den globala marknaden är för kris. Det som idag är en risk kan i morgon vara en kris. Vilken risk blir nästa stora kris?

1.1 Problemformulering

Jordbruket och livsmedelshandeln har under lång tid strukturrationaliserats och kopplats samman globalt. Sedan 1920 har svenska jordbruksföretag minskat med 85 procent och sysselsättningen inom lantbruket har minskat med 80 procent sedan 1950 (Lindberg et al. 2020). Samtidigt har gårdar med djurhållning blivit alltmer specialiserade på ett djurslag och antalet djur per gård ökat markant (ibid.). Samma strukturrationalisering sker inom livsmedelshandeln där både förädlare och dagligvarubutiker blir allt större och samtidigt färre till antalet.

Globaliseringen tillsammans med strukturrationaliseringen ökar riskerna för smittspridning av allvarliga sjukdomar (Albihn et al. 2012). Människor, djur och produkter reser och fraktas runt alltmer vilket ökar sannolikheten för att smittsamma bakterier och virus sprids snabbt och över stora områden. Antalet lantbruksdjur i världen ökar och det finns idag fler lantbruksdjur än människor på jorden (Mehrabi et al. 2020). Samtidigt hålls allt fler djur tillsammans på liten yta vilket ökar risken för att nya sjukdomar uppkommer och sprids (ibid.).

Smittspridning av allvarliga sjukdomar kan medföra stora konsekvenser för samhället. Globalisering och globala ekonomiska förbindelser var de huvudsakliga drivkrafterna bakom den snabba och vidsträckta smittspridningen av covid-19, som spreds från en stad till 180 länder på mindre än ett halvår (Jeanne et al. 2023). På liknande sätt kan en allvarlig djursjukdom leda till snabb smittspridning och stora konsekvenser för såväl lantbruket som samhället i stort. Ett kraftigt sjukdomsutbrott skulle kunna medföra negativa konsekvenser för lantbrukets lönsamhet och fortlevnad av jordbruksproduktionen i Sverige, för försörjningen av livsmedel, för djurvälståndet och för arbetsmiljön på gårdarna.

För att förstå vilka konsekvenser ett utbrott av en allvarlig djursjukdom kan få för samhället är det viktigt att förstå hur lantbrukare själva uppfattar risk. Hur de väljer att hantera och agera i en krissituation påverkar svensk livsmedelsproduktion och i förlängningen även svensk livsmedelsförsörjning. Lantbrukarnas resiliens för att hantera smitta är en viktig del i samhällets resiliens mot djursjukdomar och blir därför viktig att förstå.

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka lantbrukares inställning till smittsamma djursjukdomar och analysera deras riskuppfattning och resiliens i förhållande till ett allvarligt sjukdomsutbrott. Genom detta vill jag belysa lantbrukares motståndskraft för risker och undersöka hur lantbrukare skulle agera i en krissituation. Följande frågeställningar har varit ledande för att svara på uppsatsens syfte: Hur förhåller sig lantbrukare till smittsamma djursjukdomar? Hur ser de på eventuella konsekvenser av att få in en allvarlig smitta på sina egna gårdar?

För att svara på frågeställningen har ett scenario med ett utbrott av mul- och klövsjuka används. Detta har fungerat som utgångspunkt för den intervjustudie som genomförts. Fakta om mul- och klövsjuka presenteras nedan i avsnitt 1.3.3 och scenariot presenteras mer ingående i metodavsnittet, 3.1.2.

1.3 Tidigare forskning

Nedan följer en redogörelse för tidigare forskning av svenskt lantbruk i relation till begreppet resiliens. En kort sammanställning över vikten av smittskydd och utbrott av allvarliga djursjukdomar i Sverige. Samt en redogörelse av virussjukdomen mul- och klövsjuka och tidigare forskning på vad ett svenskt utbrott skulle kunna innebära.

1.3.1 Resiliens i relation till svenskt lantbruk

Jordbruk är grundläggande för människors överlevnad och välbefinnande, men utgör samtidigt en bidragande orsak till klimatförändringar. Bennett et al. (2014) menar därför att jordbrukssystemet behöver bli både mer hållbart och mer resiliens, för att kunna anpassas till klimatförändringarna och samtidigt producera livsmedel på både kort och lång sikt. En ökad hållbarhet innebär att biodiversiteten behöver skyddas samtidigt som lantbrukarnas lönsamhet säkerställs (ibid.). Ökad resiliens innebär att lantbruket behöver vara bättre förberett på att möta störningar och kunna anpassas till förändringar (ibid.). Genom en ökad diversitet både när det gäller vad som odlas och hur lantbruksenheterna ser ut kan ge ökad hållbarhet och bättre resiliens, menar Bennett et al. (2014).

Dagens jordbrukssektor har i takt med strukturrationalisering blivit alltmer specialiserad i stället för diversifierad. Ett specialiserat jordbruk blir sårbart och tappar förmåga att snabbt ställa om eller anpassa sig i händelse av kris (Darnhofer et al. 2010). Med en eller få produktionsinriktningar, som är vanligt i ett specialiserat jordbruk, blir det svårare att ställa om produktionsinriktningen eller prioritera en viss produktion över en annan i en krissituation (ibid.). En lantbrukare som producerar mer än vad som går åt i den egna produktionen eller till försäljning, och alltså har ett visst mått av överkapacitet, har lättare att anpassa sig i en krissituation (ibid.). Därför bör en gårds hållbarhet bedömas efter dess resiliens, alltså vilken förmåga den har till att hantera en störning utifrån menar Darnhofer et al. (2010).

Det svenska lantbruket är sårbart och skulle klara de flesta typer av kriser dåligt på grund av det höga beroendet av insatsvaror (Eriksson 2018). Både jordbrukssektorn och livsmedelsindustrin kännetecknas av att leveranser sker ”*just-in-time*”, vilket innebär att leveranser och transporter sker vid rätt tid i rätt mängd (ibid.). Syftet med det är att minimera behovet av lagringskapacitet och minska matsvinnet (ibid.). *Just in time*-leveranser gör att allt mindre mängder insatsmedel såväl som producerade råvaror förvaras på gården. Vilket gör lantbrukarna mer beroende av transporter utifrån för att få produktionen på gården att fungera. Sammantaget innebär det att lantbrukarnas handlingsutrymme och deras möjligheter att agera begränsas. Milestad et al. (2012) kopplar ihop lantbrukarens begränsade handlingsutrymme med gårdens resiliens. En lantbrukare som har möjlighet att relativt fritt genomföra anpassningar blir mer motståndskraftig än en lantbrukare med begränsat handlingsutrymme (ibid.).

1.3.2 Smittskydd och djurvälstånd

I Sverige har djurskyddslagar och god djurvälstånd i kombination med ett starkt smittskydd gjort att ett flertal djursjukdomar stoppats och sjukdomsutbrott kunnat

undvikas. Ett starkt djurskydd och god djurvälstånd ger friska och välmående djur som är mer motståndskraftiga mot sjukdomar (Magnusson 2016; Lindberg et al. 2020). Sverige sägs ofta vara bland de bästa i klassen när det kommer till både lagstiftning för djurskydd och nivån av djurvälstånd på gårdsnivå (Magnusson 2016).

Flera sjukdomar som förekommer i Europa har begränsats eller utrotats i Sverige, till exempel eliminerades bovin tuberkulos och brucellos år 1958 som båda är sjukdomar som drabbar nötkreatur (Lindberg et al. 2020). Galna kosjukan som härjade i framför allt Storbritannien under 1990-talet spreds aldrig vidare till Sverige, tack vare att kött- och benmjöl förbjöds som foder till mjölkkor och andra idisslare redan 1987 (ibid.) Sedan 1986 är det förbjudet att använda antibiotika i förebyggande syfte i Sverige, vilket gett en låg nivå av antibiotikaresistens jämfört med andra länder (Magnusson 2016). Både förbudet mot antibiotika i förebyggande syfte och stoppet av kött- och benmjöl infördes efter förslag från den svenska lantbrukskåren (Lindberg et al. 2020).

1.3.3 Mul- och klövsjuka

Mul- och klövsjuka är en väldigt allvarlig och smittsam virussjukdom som kan drabba nötkreatur, grisar, får och getter samt vilda djur som älgar, rådjur och vildsvin (Forslund-Johansson et al. 2006). Drabbade djur får feber, blåsor i munhålan samt blåsor mellan klövarna och infekterade djur kan sprida viruset vidare innan symptom kan ses och även efter att djuret tillfrisknat (SVA 2019). Virusets spridning kan också ske via luft i flera kilometer och via icke mottagliga djur och människor som kan bära på viruset utan att själva bli smittade (ibid.). Smitta kan också spridas via kläder, skor, fordon och kött- och mjölkprodukter (ibid.).

Sjukdomen är mycket smittsam och lyder därför under epizootilagen (ibid.). Lagen föreskriver att djurägare som befarar smitta eller har bekräftat smittade djur ska göra allt som rimligen kan begäras för att stoppa eller begränsa smittspridningen (SFS 1999:657). Vidare fastställer lagen veterinärers rätt att besluta om avlivning av drabbade eller befarat smittade djur utan djurägarens samtycke (ibid.).

Under 1800-talet och tidigt 1900-tal ansågs mul- och klövsjuka vara det största hotet för svensk livsmedelsproduktion (Cerenius 2009). Sjukdomen härjade återkommande i Europa och spreds ett flertal gånger via Danmark till Sverige (ibid.). Sveriges genom tiderna största utbrott av en allvarlig djursjukdom är utbrottet av mul- och klövsjuka 1924–1927 som innebar tusentals smittade djurbesättningar årligen (ibid.). De återkommande utbrotten hejdades till en början främst med vaccinering och senare genom lagstiftning som förordade nedslaktning av alla smittade och befarade djur, så kallat *stamping-out* (ibid.). Det senaste utbrottet av mul- och klövsjuka i Sverige skedde 1966 (ibid.).

Även om mul- och klövsjuka sällan förekommer i Europa finns det fortfarande i stora delar av världen (Ståhl 2015). Det senaste stora utbrottet skedde i Storbritannien 2001 då över 2000 besättningar drabbades i landet och över fyra miljoner djur avlivades (ibid.). Utbrottet ledde till mycket lidande för både djur och människor och stora samhällsekonomiska effekter (Forslund-Johansson et al. 2006). För jordbrukssektorn i Storbritannien motsvarade kostnaderna en femtedel av de totala intäkterna under året för utbrottet (ibid.).

Ett utbrott av mul- och klövsjuka i Sverige skulle innebära stora samhällsekonomiska kostnader (Forslund-Johansson et al. 2006). Beroende på var smittan bryter ut och hur stor smittspridningen blir, beräknas kostnaderna kunna uppgå till så mycket som 10 miljarder kronor (ibid.). Den ekonomiska påverkan blir troligtvis större lokalt och regionalt än nationellt, men även det beror på var smittan uppstår (ibid.).

Kostnaderna skulle också bli stora på gårdsnivå vid ett utbrott av mul- och klövsjuka där hela djurbesättningen behöver avlivas. 40% av de totala kostnaderna förväntas uppstå i jordbrukssektorn (ibid.). Lantbrukare som har djurhållning som huvudsaklig försörjningskälla har därför goda skäl till att i möjligaste mån undvika ett utbrott på den egna gården, menar Forslund-Johansson et al. (2006).

2. Teori och begrepp

Nedan följer en presentation av de begrepp jag kommer använda för att diskutera och analysera mitt insamlade material. Resiliens är ett bärande begrepp för min undersökning och har redan nämnts i avsnittet om tidigare forskning. Nedan presenteras resiliens mer ingående som begrepp. Sedan följer en introduktion till begreppen risk och risksamhälle med fokus på hur människor hanterar risker och agerar i kris.

2.1 Resiliens

Resiliens är ett brett begrepp med många definitioner, som idag används inom en rad områden som lösning på olika sorters problem (Olofsson et al. 2016). I regel definieras resiliens som en egenskap hos en individ, grupp, system eller samhälle som innebär att de står emot störning, är proaktiva inför störning, kan anpassa sig vid störning samt kan återgå till ett stabilt läge efter störning (ibid.). Störning kan förklaras som något som stör det normala läget, och därmed utgör en kris av något slag. Att arbeta med att stärka individer på en lokal nivå för att kunna motstå störning och öka ett samhälles resiliens är ett sätt att hantera risker (Bergström 2016). Det kan uppdelas upp i olika systemnivåer vilket leder till frågor som om ett samhälle blir resiliens när alla dess individer är det, eller om en resiliens individ kan existera i ett utsatt och sårbart samhälle (ibid.).

Som begrepp är resiliens lättare att applicera på den fysiska omgivningen och hur naturliga och klimatrelaterade system utvecklas, men blir ett mer komplext begrepp när det appliceras på samhällssystem som påverkas av sociala och ekonomiska aspekter såväl som de ekologiska aspekterna (Cote & Nightingale 2012; Olofsson et al. 2016). Inom resiliensforskning används ofta en syn på människan som en interagerad del av biosfären snarare än som externa drivkrafter i ekosystemen (Moberg & Simonsen 2014). Ekosystem behöver vara motståndskraftiga och stabila för att klara av den ständiga obalans som de befinner sig i (ibid.). Människor och samhällen befinner sig inte samma ständiga obalans och appliceras ekologiska principer för resiliens på sociala processer i samhället riskerar det att förenkla både problem och dess anpassningar (Cote & Nightingale 2012). Detta kan leda till att vissa sätt att leva eller organisera sig såväl som vissa typer av beteenden anses mer

lämpliga i relation till risk (Olofsson et al. 2016). Applicerat på samhällets institutioner blir det tydligt fokus på strukturerna i samhällssystemet samtidigt som hänsyn till sociala aspekter och politiska maktstrukturer förbises (Cote & Nightingale 2012).

Resiliens som begrepp används ofta i positiv bemärkelse och som en optimistisk tro på att enskilda individer, samhällen eller nationer innehar en adaptiv förmåga att både förbereda sig för och hantera en kris eller katastrof (Bergström 2016). Dock är inte egenskapen att vara resiliens endast positiv, individer kan vara resilienta i ett sårbart samhälle likväl som samhällen som helhet kan anses vara resilienta men det innebär inte att varje individ i samhället är resilient (ibid.).

Resiliens blir ett komplext begrepp när sociala strukturer och hela samhällen eller nationer analyseras men något enklare att applicera på till exempel enskilda gårdar som jag gör i resultatavsnittet, 4.2. I denna uppsats används resiliens i betydelsen av en individ eller grups möjlighet att stå emot, vara proaktiv inför, anpassa sig till samt återgå efter störning (Olofsson et al. 2016).

2.2 Riskhantering och risksamhälle

Andra centrala begrepp för min frågeställning är riskuppfattning, riskhantering och risksamhälle. En presentation av dessa följer nedan.

2.2.1 Uppfattning och bedömning av risk

Det finns flera dimensioner av riskuppfattning och många faktorer som spelar in i hur en risk eller ett hot upplevs. Faktorer som påverkar människors riskbedömning kan delas in i tre kategorier; uppfattningen av källan till risken, individens upplevelse av risken samt sociala omständigheter som påverkar risken (Enander 2018). Risker uppfattas som större om riskkällan är okänd eller uppfattas som skapad av människan snarare än skapad av naturen (ibid.). En risk som bedöms vara svårkontrollerad eller att ha stor katastrofpotential anses också allvarlig även om de i efterhand statistiskt sett inte drabbar så många (Enander 2016; Enander 2018).

Hur en individ uppfattar och bedömer risk påverkas till stor del av personens attityder och värderingar samt tidigare erfarenheter av risk (Breakwell 2014; Olofsson et al. 2016). Människors riskbedömning rekonstrueras av både normer och maktförhållanden, hur en individ uppfattar risk baseras på invanda mönster om hur risker bör uppfattas och vad som är riskfyllt (Olofsson et al. 2016). Omgivningen, både den sociala och samhälleliga, är en viktig del i människors uppfattning av vad risk är (ibid.).

I dagens samhällsdebatt är risk och kris ständigt återkommande (Enander 2016). Inte minst efter de senaste åren med torka 2018, Covid-19-pandemin och Rysslands anfallskrig i Ukraina. Detta skapar ett samhälle präglad av en diffus ångest och oro samtidigt som det präglar människor som har en benägenhet att underskatta många av dagens hot (ibid.). Motsättningarna skapas av att hela tiden leva under hot om olika risker men samtidigt uppleva sig inte direkt påverkad av de riskerna.

2.2.2 Agerande och hantering av en krissituation

Att uppfatta en risk som allvarlig behöver inte innebära att människor faktiskt väljer att agera vare sig förebyggande eller under en pågående kris (Enander 2016; Enander 2018). En kris eller fara där de berörda individerna i slutändan inte blir negativt påverkade kan tvärtom göra att individen inte agerar nästa gång en liknande händelse inträffar, eftersom det ”gick bra sist” (Enander 2016). Å andra sidan så kan egna erfarenheter av kris eller fara också leda till en högre villighet att agera igen om individen uppfattar dennes insats som viktig för konsekvenserna (ibid.). Även om individen förstår risken så kan fördelarna som risken innebär värderas högre (Enander 2018). En individ kan också förstå risken men inte ha de resurser som krävs för att agera eller inte uppleva något ansvar att agera (ibid.).

En annan viktig faktor för hur individer väljer att agera i en krissituation handlar om individens förtroende till myndigheter (Enander 2018). Individer med låg tilltro till myndigheter värderar ofta den egna förmåga att förstå situationen högre än de råd som myndigheterna ger (ibid.). Individer som inte upplever att myndigheternas åtgärder är meningsfulla har mindre benägenhet att följa dessa (Enander 2016). Att inte lita till myndigheter kan även beror på att det strider mot individens värderingar eller normer (ibid.). Individer som har stark tillit till myndigheter har också större benägenhet att följa officiella uppmaningar (ibid.). Vid uppkomst av nya eller plötsliga hot som samtidigt upplevs som allvarliga eller diffusa har individer oftare ett starkare förtroende för myndigheter (ibid.).

Under covid-19-pandemin införde många länder hårda regleringar såsom utgångsförbud och hemarbete, som i stor utsträckning efterlevdes trots att det hade stor påverkan på människors vardag.

Sammanfattningsvis spelar tilltro till myndigheter en stor roll för samhällets möjligheter att begränsa en allvarlig kris. Samtidigt präglas dagens samhälle av risker och hot, vilket kan leda till att dessa inte alltid tas på allvar (Enander 2018).

2.2.3 Risksamhälle

Risksamhället är ett uttryck myntat av den tyska sociologen Ulrich Beck och är ett begrepp som fått stort inflytande i forskningen om risk och riskuppfattning. Beck menar att det sker en övergång från det ”första moderna samhället”, det industriella kapitalistiska samhället, till det ”andra moderna samhället”, kallat risksamhälle, när det som tidigare setts som självklart inte längre kan tas för givet (Beck 1992). Det första moderna samhället grundas i en relativt trygg och stabil social ordning med industrialiserad produktion, klassbaserade identiteter, stater med kontroll över sina territorier och en tilltro till naturvetenskap (Inglis & Thorpe 2019). Fortsatt utveckling av detta samhälle leder till globalisering, underminering av länders kontroll över ekonomi och agenda, genteknik med osäkra resultat, föroreningar och klimatförändringar (ibid.). Ett risksamhälle där nationerna tampas med alla dessa problem, och forskare är oense om både de skapade problemens ursprung och hur de ska hanteras, leder till minskat förtroende till både vetenskap och politiker vilket i sin tur föder nya problem att hantera (Beck 1992; Inglis & Thorpe 2019).

”Risksamhället börjar där naturen tar slut” menar Beck (1992:80). Människor har alltid behövt anpassa sig till risker och hot, men dagens risker finns också inbyggda i samhället. Det är inte längre externa risker orsakade av naturen, utan mänsklig inverkan såsom oväder eller torka, som främst hotar samhället (Beck 1992; Giddens et al. 2007). Det är alltså risker skapade av människans förändring av och inverkan på naturen som bedöms som de största hoten, som till exempel global uppvärmning och dess följder (ibid.). Även om många av dagens hot och risker upplevs ske av naturen, såsom torkan 2018, finns en bakomliggande mänsklig aktivitet som orsakat risken. Risken är skapad av människan i det moderna samhället.

Det moderna samhället präglas därmed av försök att minimera risker. Mycket kunskap och teknologi har till exempel skapats för att vi ska leva längre liv, och för att kunna rädda människor från livshotande skador (Enander 2018). Samtidigt är det kunskap och teknologi som skapat de risker som gör vår tillvaro alltmer sårbar (Beck 1992; Giddens et al. 2007). Risksamhället kan därför förstås som en paradox där samhället utvecklas för att motverka risker, men samtidigt hela tiden skapar nya risker och hot.

3. Metod och material

Denna uppsats bygger på en kvalitativ intervjustudie av lantbrukares riskbedömning av och beredskap inför smittsamma djursjukdomar. En kvalitativ metod lämpar sig väl för uppsatsens syfte att undersöka lantbrukares inställning till smittsamma djursjukdomar och analysera deras riskuppfattning och resiliens i förhållande till ett allvarligt sjukdomsutbrott (Creswell & Creswell 2018). I kvalitativ metod är reflexivitet, det vill säga forskarens relation till omvärlden särskilt viktigt (ibid.). Nedan beskrivs metodval och hur intervjuerna genomfördes. Ett scenario med mul- och klövsjuka användes under datainsamlingen och presenteras nedan. Vidare redogör jag för hur de intervjuade valdes ut samt avslutar avsnittet med tankar kring reflexivitet och etik.

3.1 Datainsamling och analys

Semistrukturerade intervjuer har använts för att besvara studiens frågeställningar. Det insamlade materialet består av berättelser om lantbrukarnas egna erfarenheter av smittsamma djursjukdomar, hur de ser på risker för detsamma samt hur de arbetar med smittskydd och beredskap för djursjukdomar på sina gårdar. En intervjuguide formulerades med öppna frågor (se bilaga 1), vilket gav möjlighet att dels gå ner mer på djupet, dels öppnade det upp för oväntade svar från mina respondenter (Robson & McCartan 2016).

Den semistrukturerade strukturen på intervjuerna gjorde att jag kunde hoppa bland mina framtagna frågor i min intervjuguide samt att jag kunde ställa följdfrågor för att behålla ett bra flöde under intervjun (ibid.). Intervjuerna genomfördes hos lantbrukarna ute på gårdarna, oftast i ett lunchrum i anslutning till ladugården eller i lantbrukarnas kök. Jag spelade in intervjuerna och antecknade bara sporadiskt under den timme som de flesta intervjuerna varade. Efter varje intervju kompletterade jag anteckningarna utifrån inspelningarna, med anteckningar utefter de teman som intervjun fokuserat på.

Jag har analyserat mitt insamlade material genom tematisk kodning, där likartad data har sorterats utefter olika teman enligt beskrivande eller teoretiska idéer (Robson & McCartan 2016). De teman som jag fördelat mitt material i handlar om

hur lantbrukare upplever och tror sig handla i händelse av risk, samt lantbrukarnas förhållande till sina djur och vilka konsekvenser en smitta kan få.

3.1.1 Lantbrukarna

Lantbrukare från fyra mjölkgårdar i Uppland har ingått i studien. Mjölkgårdar valdes eftersom de producerar råvaror till en mängd livsmedel som mejerivaror och köttprodukter. Samtidigt har de långa tidsintervaller jämfört med annan djurhållning, en ko är dräktig i nio månader och det tar över två år för en kalv att växa upp till en mjölkproducerande ko. En svensk mjölkko blir i snitt fem år gammal och föder två till tre kalvar under denna period (Nilsson 2019). Detta gör deras roll i livsmedelsproduktion och livsmedelsförsörjning komplex.

Huvudprincipen för urvalet har varit att skapa ett så brett underlag till studien som möjligt (Creswell & Creswell 2018). De viktigaste urvalskriterierna har därför varit gårdens storlek (definierat som antal mjölkkor), lokalisering i relation till marknader och tätorter, samt produktionssystem i termer av mjölkningsteknik. Gårdarna skiljer sig på flera sätt än vad som anges i tabellen nedan men endast kriterier som är relevanta för denna studie har tagits med för att skydda lantbrukarnas integritet. Gårdarna har getts påhittade namn som representerar deras storlek och produktionsinriktning i relation till varandra, för att underlätta för läsaren.

Tabell 1. Mjölkgårdar som deltagit i studien

Informanter	Storlek	Produktions-system	Placering	Besök?
Storgården	Flera hundra mjölkkor	Robot	Tätortsnära	Öppen för besök
Mellangården	Ett hundratal mjölkkor	Robot	Tätortsnära/ nära turiststråk	Öppen för besök
Lillgården	Färre än hundra mjölkkor	Uppbundet system	Landsbygd	Restriktiv med besök
Ekogården	Färre än hundra mjölkkor	Mjölkgrup	Landsbygd	Restriktiv med besök

3.1.2 Scenario

Intervjuerna inleddes med frågor om gårdens produktion och arbetskraft, lantbrukarnas bakgrund och kunskap kring olika djursjukdomar samt frågor om lantbrukarnas eventuella erfarenheter av smittsamma djursjukdomar, se bilaga 1.

Fortsättningsvis utgick intervjuerna från ett scenario där den väldigt smittsamma virussjukdomen mul- och klövsjuka får kraftig smittspridning i Sverige. Ett scenario användes för att konkretisera mina frågeställningar och underlätta för lantbrukarna att reflektera över risker och krissituationer. Scenariot var uppdelat i tre steg; Vad händer innan smitta når gården, Vad händer när smittan når gården, Vad händer efter att gården sanerats från smitta.

I scenariots första steg har mul- och klövsjuka spridits över till Sverige från Danmark. En mjölkgård i Skåne drabbas och trots stora insatser från berörda myndigheter sprids smittan vidare norrut i landet. Några månader in i scenariot kommer nästa steg då smittan når den intervjuade gården. När lantbrukaren befarar att smittade djur finns på gården kontaktas en veterinär. Veterinären uppmanar lantbrukaren att begränsa smittspridning tills det finns möjlighet att utföra provtagning av djuren på gården för att kunna bekräfta smitta. I scenariots sista del har alla djur på gården avlivats efter ett bekräftat utbrott av mul- och klövsjuka. Efter varje steg ställdes frågor kring hur lantbrukaren hade agerat och resonerat kring olika beslut. Intervjuerna avslutades med frågor kring skillnader i agerande om det hade varit en annan typ av smitta eller sjukdom.

Scenariot som jag baserade mina intervjuer på togs fram i dialog med Rickard Knutsson, verksamhetschef för civilt försvar och krisberedskapsanalys på Statens veterinärmedicinska anstalt, SVA. Vi hade ett inledande möte på SVA då vi diskuterade olika smittor och sjukdomar som skulle vara lämpliga att bygga ett scenario på. Kontakten fortsatte via e-post där jag fick ett scenario från Rickard som jag utvecklade till min intervjuguide (se bilaga 1). Utgångspunkt för scenariot var att det skulle vara en allmänfarlig djursjukdom med potentiellt förödande konsekvenser för såväl den enskilda gården som för samhället i stort vid ett kraftigt utbrott. Till stor hjälp vid framtagandet av scenariot och dess följdfrågor var också SVA:s hemsida där symptom, smittvägar och hur ett befarat utbrott hanteras på gårdsnivå tydligt beskrivs (SVA 2019).

3.2 Reflexivitet

I kvalitativ forskning är jag som forskare ett nyckelinstrument i studien, det är jag som samlar in data och analyserar den vilket gör reflexivitet viktig (Creswell & Creswell 2018). Reflexivitet används för att reflektera och identifiera forskarens bakgrund, värderingar, fördomar och bakgrund och handlar om hur dessa kommer att påverka forskarens datainsamling och analys (ibid.).

Jag är uppvuxen på en mjölkgård, min pappa är lantbrukare och jag sitter i två styrelser för lokala avdelningar i Lantbrukarnas Riksförbund, LRF. Detta ger mig

till viss del en liknande bakgrund, värderingar och fördomar som de personer jag har intervjuat i min studie. Det kan medföra att jag har gjort antaganden, dragit slutsatser och undvikit att ställa frågor som jag redan trott mig veta svaret på (Creswell & Creswell 2018). Detta har jag strävat efter att undvika genom att ställa öppna frågor och följdfrågor på information jag ansett mig redan förstå svaret på (Robson & McCartan 2016). Samtidigt har min bakgrund hjälpt mig att förstå de jag intervjuar på ett sätt som en person utan liknande bakgrund kanske inte hade gjort. Jag har strävat efter att använda min bakgrund inom området som en styrka för att kunna tolka och förmedla lantbrukarnas berättelser. Jag har aktivt valt att intervju lantbrukare som jag inte känner personligen och som jag inte har några styrelseuppdrag tillsammans med för att inte behöva kompromissa med den data jag presenterar samt för att undvika maktobalans (Creswell & Creswell 2018).

3.3 Etik

Etiska aspekter är viktigt att ta hänsyn till i undersökningar som innefattar intervjustudier (Creswell & Creswell 2018). De fyra etiska forskningsprinciperna som tillämpats under studiens gång är informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet (Vetenskapsrådet 2017). De intervjuade har innan intervjutillfället informerats om hur studien kommer gå till och hur materialet efter intervjuerna kommer hanteras. De har gett sitt samtycke till att intervjuerna spelades in. Vidare har de intervjuade informerats om att konfidentialitet eftersträvas i uppsatsen för att skydda deras integritet, samt att materialet som samlats in om de intervjuade endast kommer nyttjas i forskningsändamål.

4. Resultat och diskussion

I detta avsnitt följer en tematisk presentation av resultatet av min intervjustudie. Först följer en kort redogörelse av lantbrukarnas kunskap kring djursjukdomar och tidigare upplevelser av smittor. Vidare följer en redogörelse för hur de intervjuade lantbrukarna skulle bedöma och agera i ett scenario där mul- och klövsjuka sprids i Sverige. Avsnittet avslutas med en diskussion kring resiliens på gårdsnivå respektive på samhällsnivå.

4.1 Lantbrukares förhållningssätt till risker och hot

Jag upplever att lantbrukarna som jag intervjuat har ett relativt avslappnat förhållningssätt till risker och hot. Satt i relation till att de som lantbrukare ständigt lever i en riskfylld miljö och hanterar små som stora kriser dagligdags är det kanske inte så konstigt. Eftersom personliga värderingar och attityder spelar stor roll i hur risker bedöms (Olofsson et al. 2016). Att uppleva risker där det går bra i slutändan leder ofta till en avtrubbad inställning till risker (Enander 2018). Det betyder inte att lantbrukarna jag träffat inte är medvetna om de sjukdomar som finns eller vilka konsekvenser ett allvarligt utbrott skulle föra med sig.

Alla intervjuade lantbrukare har tagit till sig kunskap kring sjukdomar och smittspridning främst från andra källor än sin lantbruksutbildning. De flesta är av uppfattningen att det numera är mer fokus på smittskydd och sjukdomar på utbildningarna än när de själva studerade. Kortare kurser, artiklar och informationskampanjer från husdjursföreningen Växa är lantbrukarnas främsta källor till information om sjukdomar och smittskydd. Jag uppfattar att lantbrukarna som jag intervjuat haft en stor medvetenhet om både smittskydd och smittorisker. Alla intervjuade gårdar är med i *Smittsäkrad besättning*, ett förebyggande smittskyddsprogram som gårdarna ansluter sig till via Växa (Nilsson 2019). Programmet består av en kurs i smittskydd för alla som arbetar på gården, en inventering av smittskyddsrutiner och kontinuerliga kontrollbesök av veterinär (Växa 2022). Programmet är ett samarbete mellan Växa och Jordbruksverket och ger anslutna gårdar en högre grad av statlig ersättning vid salmonellautbrott (ibid.).

Samtliga gårdar har erfarenheter av djursjukdomar som i jämförelse med mul- och klövsjuka kan anses mindre allvarliga men likväl utgör en påfrestning för både djur och människor på gården. När vi inledningsvis pratar om erfarenheter av smittor är det främst mastit (juverinflammation) och olika kalvsjukdomar som ger diarré och svagare kalvar som tas upp. Vidare i diskussionen så har salmonellautbrottet år 2013 tagits upp av samtliga lantbrukare som exempel på det mest allvarliga större utbrott av en smitta som de känner till. Då konstaterades salmonella hos en foderproducent som levererat foder till 400 gårdar runt om i landet varav samtliga behövde provtas och en del gårdar även isoleras innan de kunde bekräftas smittfria (SVT 2013).

Sverige har varit relativt förskonade från allvarliga utbrott av djursjukdomar samtidigt som samhället och jordbruket blivit mer sårbart för smittor (Lindberg et al. 2020). Det kan ses som ett argument för att ett samhälle som sällan blir utsatt för risk också blir mer sårbart, eftersom det måste finnas något att hela tiden anpassa sig till för att bli resilient (jmf. Olofsson et al. 2016). Minskad sårbarhet behöver dock inte endast bero på ökad resiliens. Att Sverige undvikit allvarliga djursjukdomar kan också vara en följd av ett framgångsrikt arbete med smittskydd och djurvälstånd (Magnusson 2016). Resiliens kopplat till lantbruk på olika nivåer diskuteras vidare i nästa avsnitt, 4.2. Nedan följer först en diskussion av mitt resultat i förhållande till riskuppfattning, riskhantering och agerande i kris.

4.1.1 En risk värd att ta?

Två av de intervjuade gårdarna tar ofta emot besök som en del i sin affärsverksamhet medan de andra två är mer restriktiva när det kommer till att ha okända människor på gården. Att ta emot besökare innebär ett merarbete för lantbrukaren men kan det också skapa stress hos djuren och sprida smittor. Alla gårdar jobbar som tidigare nämnt med smittskydd och alla har rutiner kring de besök de har oavsett om det är ett fåtal personer eller stora grupper. Mellangården och Storgården är de gårdar som är öppna för besökare, både för inbokade besök och för besök av personer som så att säga stannar till längs vägen. De anser att de som mjölkbönder har ett ansvar att visa upp hur en modern mjölkgård ser ut och hur mjölk idag produceras. Att släppa in människor på gården är en risk de är medvetna om, men väljer att ta:

Man ska såklart vara försiktig men vi måste ju också visa vår produktion. Det är konsumenten som ska dricka vår mjölk, och jag brukar säga att har man varit ute i den här ladugården så ska man alltid tycka att det är gott att dricka mjölk när man går härifrån.

– Storgården

Vi vill ju så gärna att de ska få se. Att de kan titta in genom stalldörren och se korna ligga där inne och ha det bra. Alltså de får titta, men inte gå in i ladugården. Det är så viktigt att de får se hur korna bor!

– Mellangården

Risken för smitta sätts här i relation till att visa upp och sälja sin produkt och förklara värdet av produktionen. Att ge konsumenten en förståelse för hur mejerivaror och andra livsmedel produceras anses viktigare än den eventuella smittorisk som dessa gårdsbesök innebär. Fördelarna med att utsättas sig för risken upplevs alltså väga tyngre än de eventuella konsekvenserna (jmf. Enander 2018).

4.1.2 Koöga - en förebyggande åtgärd

Att ha så kallat *koöga* är viktigt för den som jobbar med djur. En person med gott koöga, även kallat mer generellt för *djuröga*, har lärt sig läsa av djurens beteende och kan därför snabbt upptäcka avvikelser (Nilsson 2019). Att tidigt kunna registrera förändringar i djurens beteende gör det möjligt att snabbt kunna sätta in de åtgärder som behöver oavsett om det rör sig om sjukdom hos djuret eller aggressivitet som kan innebära fara för människor (ibid.). Några av de intervjuade gårdarna tog upp diskussioner om betydelsen av att ha ett gott koöga, i sammanhanget av att det kan räknas som en förebyggande åtgärd för att kunna upptäcka och hantera en smitta i tid.

Koöga är något som diskuteras mycket när jag intervjuar Storgården. Det framkommer inte lika tydligt i de andra intervjuerna, men går att läsa in mellan raderna när samtliga lantbrukare pratar om sina djur och dessas hantering. Storgården lyfter hur viktigt just koöga är för att upptäcka och bedöma sjukdom hos djuren:

En bonde utan koöga han kan ju sluta på en gång. Man ska se dagen innan kon blir sjuk brukar jag säga. Man måste ha koll på korna hela tiden, man får aldrig släppa en grej med en ko. Ser man att det är något då måste man ta tag i det direkt.

– Storgården

Storgården menar vidare att det inte bara handlar om att ha koöga. Hur lantbrukaren betar sig och dennes inställning till djuren gör också skillnad och ”har du en glad bonde då har du en bra ko!” konstaterar Storgården. Både Ekogården och Mellangården nämner att det är passionen för djuren som driver dem till att arbeta med mjölkkor. ”Jag spenderar nog mer tid med korna än vad jag gör med människor faktiskt” säger Ekogården. Mellangården uttrycker sig så här

Vi är ju mjölkbönder, det är inte jättepepp alla gånger men vi är ju det för att vi har passion för korna, det är ju någon form av självskadebeteende man håller på med!

– Mellangården

Som lantbrukare är det viktigt att känna sina djur. All tid som lantbrukaren spenderar med djuren gör att de kan se saker som en yrkesperson, till exempel en veterinär, inte kan uppmärksamma eftersom de inte känner djuret som individ på samma sätt. Att känna sina djur blir på så sätt en viktig förebyggande åtgärd för att snabbt kunna agera och sätta in åtgärder i händelse av sjukdom eller annan typ av kris.

4.1.3 Förändrade smittskyddsåtgärder

Om mul- och klövsjuka börjat sprida sig norrut i Sverige från ett första utbrott på en skånsk mjölkgård, vilket mitt scenario hade som utgångspunkt, så skulle alla intervjuade lantbrukare se över sina smittskyddsrutiner. I detta scenario är alla lantbrukare samstämmda i att det är besöken till gården som skulle ses över först.

Både Storgården och Mellangården som ofta har besök på gården i form av skolklasser, konsumenter och handlare uppger att de direkt skulle stoppa alla sådana besök. Alla intervjuade gårdar skulle se över rutinerna vid de fortfarande nödvändiga besöken och utöka smittskyddsåtgärderna vid dessa besök. Ekogården resonerar kring om det skulle vara möjligt att ställa krav på tekniker och rådgivare från till exempel Växa att de bara får göra ett gårdsbesök per dag för att minimera smittrisen. Mellangården som vanligtvis lastar slaktdjur på egen transport och ställer upp mot slaktbilen för att minska djurens stressnivå funderar kring om de även skulle möta upp slaktbilen på annan plats för att minimera smittrisk och reducera transporter över gårdsplanen.

Vidare i mitt scenario så fortsätter smittspridningen av mul- och klövsjuka norrut i landet och upp mot Uppland. Lillgården tänker sig i ett sådant scenario att försöka begränsa inte bara människor som rör sig på gården, och transporter till gården, utan också vilda djur:

Jag skulle skjuta bort rådjur och dovhjort i större utsträckning för att försöka stoppa smitta, och kanske sätta upp stängsel runt gården för att stänga ute vilda djur. Och försöka hålla fåglarna från fodret, stänga så att småfåglar inte kommer åt spannmålen.

– Lillgården

I samma scenario – att smittan rör sig närmare Uppland – skulle Storgården överväga att stoppa besök från foderleverantörer och endast ge mjölk korna ensilage och spannmål som odlats på gården. Detta trots att denna åtgärd kraftigt skulle minska mjölkvolymen som produceras.

I takt med att smittan poneras komma närmare gården blir lantbrukarna mer benägna att göra stora och kostsamma förändringar, som att stängsla in gården eller stoppa kraftfoderleveranser. Även om de kan ses som drastiska åtgärder så sätts de in för att undvika än mer förödande konsekvenser i en osäker fortsatt utveckling av

sjukdomsutbrottet (jmf. Forslund-Johansson 2006). Detta kan teoretiseras till att ju mer hotet upplevs som okontrollerat, vilket en fortsatt smittspridning genom landet måste antas vara, desto mer allvarligt upplevs hotet att vara (jmf. Enander 2018).

Mjölkbilen är en potentiellt stor smittspridare, eftersom de besöker många gårdar varje dag. De måste ändå fortsätta besöka gårdarna för att mjölken ska kunna levereras till mejeriet. Det är en risk som alla gårdarna är medvetna om, samtidigt som det är en risk de måste ta för att kunna fortsätta bedriva sitt företag. Alla gårdar har korsande trafik på gården vilket är ytterligare en riskfaktor, eftersom det innebär att mjölkbilen kör över samma gårdsplan som gårdens traktorer och andra besökare och leverantörer till och från gården. Ekogården skulle ställa ut ett klövbud (fotbad med desinfektionsmedel) till mjölkbilsschauffören att doppa stövlarna i, medan Mellangården funderar på om det skulle vara möjligt att lägga ut ett klövbud även för mjölkbilen att köra i. Storgården skulle se över möjligheten att ordna med en egen slang för att förflytta mjölken från tanken på gården över till mjölkbilen för att undvika att mjölkbilens egen slang används.

Åtgärderna som lantbrukarna skulle sätta in handlar om att skydda produktionen och djuren. Det kan förstås som att de är fokuserade på att öka gårdarnas motståndskraft, alltså deras resiliens för att kunna stå emot, vara proaktiva och anpassa sig vid en störning eller kris (jmf. Olofsson et al. 2016).

4.1.4 Tilltro till myndigheter

Nästa del i scenariot innebär att smittan når gården. Trots intensiva insatser för att begränsa virusets framfart fortsätter det att sprida sig vidare genom landet och ett par djur på gården visar en dag symptom på mul- och klövsjuka.

Samtliga intervjuade lantbrukare skulle i detta scenario förlita sig på vad veterinärer och länsstyrelsen råder dem till att göra. Ingen av dem vill i ett så allvarligt skedde ta egna beslut och uttrycker sig alla på liknande sätt som Mellangården gör här:

Jag kommer ju förlita mig helt på veterinärernas råd. För att hålla på och spekulera själv och hitta på det har jag insett att det går inte, för det kan komma nya råd. Vi har en besättningsveterinär som vet exakt hur det ser ut här som då kommer få råda mig i hur vi ska agera. Så tänker jag.

– Mellangården

Uppfattningen jag får är att de intervjuade lantbrukarna dels förstår allvaret i ett bekräftat utbrott, dels att de vill att utbrottet ska hanteras på ett korrekt sätt. Eftersom alla är med i *smittsäkrad besättning* har de också fått utbildning kring smittskydd och hantering av smittor, även om kontrollprogrammet främst berör salmonella (Växa 2022). Lantbrukarnas svar ligger därmed i linje med Enanders (2018) argument att det är vanligt att individer reagerar med att förlita sig på

myndigheter vid plötsliga händelser eller hot som upplevs vara allvarliga eller för diffusa för att förstå vidden av.

4.1.5 Börja om på nytt?

En bekräftad smitta av mul- och klövsjuka på en gård innebär att samtliga nötkreatur på gården behöver avlivas (SVA 2019). Det innebär att lantbrukaren sedan står inför ett val – ska verksamheten byggas upp igen, med inköp av nya djur, eller ska verksamheten läggas ner eller läggas om till någon annan typ av produktion?

Staten ger ersättning för förlorat djurvärde, kostnader för sanering, produktionsbortfall samt inkomstförlust, vilket regleras i Epizootilagen (SFS 1999:657). Den lantbrukare som sedan väljer att återuppbygga gården har stora ekonomiska kostnader för djurinköp och eventuella om- och nybyggnationer på gården. De ekonomiska utmaningarna har nämnts i alla intervjuer jag genomfört, men överskuggats av de känslomässiga och identitetsmässiga frågorna i diskussionerna om vilka konsekvenser en avlivning av djuren skulle få.

När jag frågar lantbrukarna om hur de skulle ställa sig till ett scenario där de har blivit tvungna att avliva alla sina djur blir samtliga emotionella, och två av gårdarna är osäkra på om de ens skulle orka starta om från början:

Svårt att veta, jag skulle bli ganska förkrossad om jag måste avliva alla. Det är ju personligheter som man arbetar med varje dag. Vet faktiskt inte om jag skulle orka det.

– Ekogården

Tung fråga faktiskt. Man blir nog ganska knäckt först också. Bygga upp en ny besättning med nya individer. Man har ju det här bandet till korna och till alla ko-familjer, det förstår ju inte folk. Det är så mycket mer än en ko! Skulle nog bli en jävla käftsmäll. Så mycket tid och så mycket känslor och att behöva starta om igen, det känns nästan för jobbigt.

– Mellangården

Lantbrukarnas emotionella koppling skulle kunna sammanfattas som att det är korna som är anledningen till att de är mjölkbönder, och de är mjölkbönder för att de älskar kor. Denna passion för korna gör att alla intervjuade lantbrukare, efter den initiala bestörtningen, börjar fundera kring vad de skulle förändra vid en återuppbyggnad av verksamheten. Samtalen går över till att handla om drömmar om nya och bättre planerade ladugårdar, med ett ökat antal mjölkkor och mer eller mindre förändringar i produktionssystemet. Vilket visar på en stark drivkraft att komma tillbaka efter en kris och återgå till ett stabilt läge efter en störning (jmf. Olofsson et al. 2016).

Att starta om från noll och bygga upp en motsvarande mjölkproduktion som innan det ponerade utbrottet skulle ta ett flertal år. Alla de intervjuade lantbrukarna har

egen rekrytering, alltså de föder själva upp de kalvar och kvigor som sedan ska bli nya mjölkkor i produktionen. De flesta mjölkproducenter i Sverige har egen rekrytering även om en del upplåter åt någon annan att föda upp rekryteringsdjuren (Nilsson 2019). Det innebär att det är inte bara de mjölkproducerande korna som slås ut vid ett utbrott av mul- och klövsjuka, utan även nästkommande generationer av mjölkkor.

Återuppbyggnad av en sådan här besättning tar ju oerhört lång tid, många som slaktade ut kor under torkan 2018 har ju fortfarande inte återhämtat sig.

– Storgården

Ingen av de intervjuade lantbrukarna har velat spekulera i hur många år en återuppbyggnad av produktionen skulle ta på deras gård. Det beror på de ekonomiska förutsättningarna, men framför allt på hur stort det ponerade utbrottet blir. Skulle en betydande andel av svenska mjölkkor, inklusive ungdjur och kalvar, avlivas försvinner en stor del av avelsmaterialet såväl som kapacitet för att kunna skala upp produktionen.

4.2 Resiliens på vilken nivå?

Tidigare forskning visar att svenskt lantbruk är sårbart och skulle klara de flesta kriser dåligt (Eriksson 2018). Till skillnad från jordbrukssektorn på en samhällsnivå, menar jag att lantbrukarna på gårdsnivå är resilienta. Med det menar jag att lantbrukare som individer kan vara resilienta i ett sårbart samhälle (jmf. Bergström 2016). I mina intervjuer med lantbrukarna framkommer det tydligt att de kan stå emot yttre störningar, att de är proaktiva och villiga att anpassa sig vid en störning samt att de strävar efter att återgå till ett stabilt läge efter en störning (jmf Olofsson et al. 2016).

Att arbeta under premisserna att vad som helst kan hända, och troligtvis också kommer att ske någon gång, ger en annan syn på livet och dess förutsättningar. Lantbrukare innehar ett lugn inför det oväntade. De arbetar med djur som kan vara oberäknliga samtidigt som de behöver förhålla sig till väder och vind. Mellangården beskriver det så här i relation till att de fått frågan ”Hur orkar ni?” från en av sina grannar i en diskussion kring covid-19-pandemin och kriget i Ukraina (detta citat finns också med i uppsatsens inledande kapitel):

Vadå? Vi lever väl i en stor kris vi? Vi har krishantering hela tiden, varje år är det någonting. Nu bara regnar det, hur ska vi hantera det? Eller så är det torka. Man får liksom inte tänka för djupt. Många vanliga människor blir helt chockade över alla kriser som man kommer igenom bara. Men så här har vårt liv alltid sett ut liksom.

– Mellangården

Att tillvaron som lantbrukare präglas av ständigt pågående mindre eller större kriser är något jag själv också verkligen kan relatera till som uppvuxen på en mjölkgård. Medvetenheten om att vad som helst kan hända finns där hela tiden, det blir en typ av vardag. Det trasslar alltid när det ska ske något utöver det vanliga – är det skolavslutning, ja då är det en ko som har problem med kalvningen.

Strukturrationaliseringen och globaliseringen leder till sämre resiliens för såväl samhället som lantbruket. De allt färre men större gårdarna, gör att fler djur hålls på ett begränsat utrymme och risken för att sjukdomar sprids ökar (Albiñ et al. 2012). Samtidigt bidrar transporter av djur och produkter såväl som människors resande till att sjukdomar lätt sprids snabbt över stora områden (ibid.). Detta är risker som är inbyggda i och skapade av det moderna samhället – risksamhället (Beck 1992; Giddens et al. 2007).

Ett utbrott av en så smittsam sjukdom som mul- och klövsjuka slår med stor sannolikhet ut hela gårdens djurbesättning oavsett gårdsstorlek. Det innebär att färre men större gårdar ger betydligt sämre resiliens mot allvarliga djursjukdomar för jordbrukssektorn. En mer hållbar jordbrukssektor som Bennett et al. (2014) förespråkar med fokus på lönsamhet och diversitet skulle även öka resiliensen för lantbruket på en samhällsnivå.

5. Slutsatser

Resultatet av denna undersökning visar att lantbrukare har ett relativt avslappnat förhållningssätt till smittsamma djursjukdomar. De lever ständigt i en riskfylld miljö där en risk kan förvandlas till en kris över en natt. Detta skapar en avtrubbad inställning till risk, samtidigt som de ständiga kriserna gör lantbrukarna motståndskraftiga och anpassningsbara. När hotet presenterats genom det scenario med mul- och klövsjuka som användes under intervjuerna blir lantbrukarnas förhållningssätt till en allvarlig kris tydligare.

Vid en smittspridning av mul- och klövsjuka inom Sveriges gränser skulle de lantbrukare jag intervjuat direkt se över sina smittskyddsrutiner för att begränsa risken att få in smittan. I takt med ökad smittspridning genom landet skulle alltmer drastiska åtgärder sättas in på gårdarna, hela tiden avvägt mot de förödande konsekvenser som ett sjukdomsutbrott på gården skulle innebära.

Ett allvarligt sjukdomsutbrott skulle ge stora negativa konsekvenser på djurvälståndet, när många djur blir sjuka och sedan behöver avlivas snabbt och effektivt för att förhindra vidare smittspridning. För lantbrukarna skulle detta, förutom stora ekonomiska förluster, innebära en känslomässigt jobbig tid, särskilt om deras mjölkkor skulle behöva avlivas.

Ett kraftigt utbrott av mul- och klövsjuka skulle leda till en mängd negativa konsekvenser för lantbruket men även för samhället och livsmedelsförsörjningen. Den globala handeln gör det möjligt för svenska dagligvaruhandlare att ställa om till ökad import när den svenska produktionen minskar. Men återuppbyggnadsfasen för den svenska mjölkproduktionen skulle ta lång tid. Under denna uppbyggnadsfas skulle den svenska livsmedelsförsörjningen vara sårbar för kriser som påverkar global handel eller begränsar möjligheten till import. Det vi producerar inom landet kan vara det enda vi kan vara helt säkra på att vi kan tillgå i kristid.

Referenser

- Albihn, A., Gustafsson, H., & O'Hara Ruiz, M. (2012). Preparing for climate change. I: Norrgren, L. & Levengood, J. M. (red.) *Ecology and Animal Health*. Uppsala: The Baltic University Programme, Uppsala University. 311–328.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a New Modernity*. London: Sage publications.
- Bennett, E., Carpenter, S. R., Gordon, L. J., Ramankutty, N., Balvanera, P., Campbell, B., Cramer, W., Foley, J., Folke, C., Karlberg, L., Liu, J., Lotze-Campen, H., Mueller, N. D., Peterson, G. D., Polasky, S., Rockström, J., Scholes, R. J. & Spierenburg, M. (2014). Toward a more resilient agriculture. *Solutions: For a sustainable and desirable future*, 5 (5), 65–75. <https://hdl.handle.net/10568/68167>
- Bergström, J. (2016). Vem bär ansvaret för samhällets katastrofriskreducering? I: Ullberg, S.B., & Becker, P. (red.) *Katastrofriskreducering – Perspektiv, praktik, potential*. Lund: Studentlitteratur. 81–104.
- Breakwell, G. (2014). *The psychology of risk*. Second edition. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cerenius, F. (2009). *Det svenska djursmittskyddets historia – fram till år 2000*. (Rapport till djursjukdomsutredningen SOU 2010:106) <https://cerenius.se/onewebmedia/Folke/Veterin%C3%A4r%20smittskyddshistoria/Smittskyddets%20historia%20Rapport.pdf>
- Cote, M. & Nightingale, A. J. (2012). Resilience thinking meets social theory: Situating social change in socio-ecological systems (SES) research. *Progress in Human Geography*, 36 (4), 475–489. <https://doi.org/10.1177/0309132511425708>
- Creswell, J.W. & Creswell, J.D. (2018). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Fifth edition. Los Angeles: Sage publications.
- Darnhofer, I., Fairweather, J. & Moller, H. (2010). Assessing a farm's sustainability: insights from resilience thinking. *International journal of agricultural sustainability*, 8 (3), 186–198. <https://doi.org/10.3763/ijas.2010.0480>
- Enander, A. (2016). Varför bryr man sig? Drivkrafter för riskreducering och katastrofberedskap. I: Ullberg, S.B., & Becker, P. (red.) *Katastrofriskreducering – Perspektiv, praktik, potential*. Lund: Studentlitteratur. 365–384.
- Enander, A. (2018). *Människors förhållningssätt till risker, olyckor och kriser*. Stockholm: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.
- Eriksson, C. (2018). *Livsmedelsproduktion ur ett beredskapsperspektiv. Sårbarheter och lösningar för ökad resiliens*. (SLU Future Food Reports 1). Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet.

- Forslund-Johansson, U., Karlsson, C. & Pettersson, L. (2006). *Samhällsekonomiska effekter av ett omfattande utbrott av mul- och klövsjuka i Sverige – en studie av sannolika följder*. (Rapport 2006:18). Jönköping: Jordbruksverket. https://www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_rapporter/ra06_18.pdf
- Giddens, A., Griffiths, S., Nilsson, B. & Carle, J. (2007). *Sociologi*. Fjärde omarbetade upplagan. Svensk bearbetning: Jan Carle och Björn Nilsson. Lund: Studentlitteratur.
- Inglis, D. & Thorpe, C. (2019). *An invitation to social theory*. Second edition. Cambridge: Polity press.
- Jeanne, L., Bourdin, S., Nadou, F. & Noiret, G. (2023). Economic globalization and the COVID-19 pandemic: global spread and inequalities. *GeoJournal*, 88 (1), 1181–1188. <https://doi.org/10.1007/s10708-022-10607-6>
- Lindberg, M., Lundström, J., Albiñ, A., Gustafson, G., Bertilsson, J., Rydhmer, L., Åhman, B. & Magnusson, U. (2020). *Djurens roll för livsmedelsförsörjningen i en föränderlig miljö – utmaningar och kunskapsbehov*. (SLU Future Food Reports 12). Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet
- Magnusson, U. (2016). *Sustainable global livestock development for food security and nutrition including roles for Sweden*. Ministry of Enterprise and Innovation, Swedish FAO Committee, Stockholm.
- Mehrabi, Z., Gill, M., van Wijk, M., Herrero, M. & Ramankutty, N. (2020). Livestock policy for sustainable development. *Nature Food*. 1, 160–165. <https://doi.org/10.1038/s43016-020-0042-9>
- Milestad, R., Dedieu, B., Darnhofer, I. & Bellon, S. (2012). Farms and farmers facing change: The adaptive approach. In: Darnhofer, I., Gibbon D., Dedieu, B. (red.) *Farming Systems Research into the 21st Century: The New Dynamic*. Dordrecht: Springer Neatherlands. 365–385. https://doi.org/10.1007/978-94-007-4503-2_16
- Moberg, F. & Simonsen, S. T. (2014). *Vad är resiliens? En introduktion till forskning om social-ekologiska system*. Stockholm: Stockholm Resilience Center
- Nilsson, M. (2019). *Mjölkproduktion*. Tredje upplagan. Stockholm: BMM Förlag
- Olofsson, A., Giritli Nygren, K. & Öhman, S. (2016). Samhällets sårbarhet och resiliens: en kritisk begreppsgranskning ur ett intersektionellt perspektiv. I: Ullberg, S.B., & Becker, P. (red.) *Katastrofriskreducering – Perspektiv, praktik, potential*. Lund: Studentlitteratur. 61–80.
- Robson, C. & McCartan, K. (2016). *Real world research: a resource for users of social research methods in applied settings*. Fourth Edition. Hoboken: Wiley.
- SFS 1999:657. *Epizootilag*. Stockholm: Landsbygds- och infrastrukturdepartementet RSL
- Ståhl, K. (2015). *Mul- och klövsjuka i Europas närområde oroar*. <https://kxs-sva.euwest01.umbraco.io/statsepizootologen-kommenterar/mul-och-klovsjuka-i-europas-naromrade-oroar/> [2023-05-29]
- SVÄ (2019). *Mul- och klövsjuka*. <https://www.sva.se/amnesomraden/djursjukdomar-a-o/mul-och-klovsjuka/> [2023-04-11]
- SVT (2013). *Salmonellalarm i Uppsala*. <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/uppsala/salmonellautbrott-i-uppsala> [2023-05-15]

- Vetenskapsrådet (2017). *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet https://www.vr.se/download/18.2412c5311624176023d25b05/1555332112063/God-forskningssed_VR_2017.pdf
- Växa (2022). *Smittsäkrad besättning*. vxa.se/fakta/smittskydd/smittsakrad-besattning/
[2023-05-15]

Tack

Jag vill börja med att tack de lantbrukare som ställt upp och blivit intervjuade i mitt arbete med denna uppsats. Utan er hade det inte blivit någon uppsats alls, så stort tack för det! Vidare vill jag tacka min handledare Camilla som lett mig genom denna process och kommit med både goda råd och glada tillrop vilket varit mycket värdefullt för mig. Jag vill också tacka Richard som tog sig tid att träffa mig och berätta mer om det viktiga arbete han och hans avdelning gör på SVA. Sist men inte minst ett stort tack till Frida för pepp och depp under resan till denna uppsats slut.

Bilaga 1

Intervjuguide

Gården:

Produktion och arbetskraft

Hur drivs gården idag? Hur många djur? Egen rekrytering av kvigor? Föder ni upp tjurkalvarna själva? Hur många jobbar på gården? Jobbar de anställda heltid eller även på andra gårdar? Har någon anställd egna djur? Kontakt med andra djur och gårdar? Hur jobbar ni idag med smittskydd på gården?

Bakgrund och kunskap

Hur länge har du/ni drivit gården? Vad har ni genomfört för förändringar på gården under din drift av den? Vad har du för bakgrund och utbildning? Kunskap om allvarliga djursjukdomar? Har det ingått frågor kring smittskydd och sjukdomsspridning i den utbildning du har? Har du på andra sätt än genom utbildning fått kunskap om olika smittor och djursjukdomar och i så fall hur?

Erfarenhet

Erfarenheter av smittutbrott? Erfarenhet av allvarliga djursjukdomar? Vad har ni varit med om? Känner du någon som varit med om en allvarlig djursjukdom på sin gård?

Scenario mul- och klövsjuka:

Steg 1, Vad händer innan smitta når gården

Danmark har sedan en tid tillbaka varit svårt drabbat av mul- och klövsjuka.

Mul- och klövsjuka är en virussjukdom som orsakar feber, blåsor i munhålan hos djuren samt blåsor mellan klövarna. Sjukdomen är mycket smittsam och lyder

under epizootilagen. Infekterade djur kan sprida viruset vidare innan symptom kan ses och även efter att djuret tillfrisknat. Viruset kan också spridas via luft i flera kilometer och via icke mottagliga djur och människor som kan bära på viruset utan att själv bli smittad. Smitta kan också spridas via kläder, skor, fordon och kött- och mjölkprodukter.

Trots stora insatser för att begränsa smittan inom landet har viruset spridits vidare till en svensk mjölkbesättning i Skåne där den snabbt sprids till alla djur i besättningen. Både myndigheter och frivilliga organisationer jobbar hårt för att förhindra ytterligare spridning i Sverige men lyckas tyvärr inte och viruset sprids vidare. Veckor går och viruset sprider sig vidare upp i landet.

Frågor:

Tänk dig in i scenariot. Vad skulle ni göra på gården om ni fick veta att mul-och klövsjuka spreds i Sverige? Skulle ni göra några förändringar på gården? Förändringar i produktionen? Skillnad i hur långt bort smittan är bekräftad? Hur skulle ni agera om smittan fanns i länet?

Steg 2, Smittan når gården

Virusets framfart går inte att stoppa trots stora och kontinuerliga insatser för att den inte ska kunna sprida sig vidare. Ett par månader efter att viruset först upptäckts i Sverige når smittan din gård. Du misstänker att ett par av dina djur har blivit smittade och kontaktar direkt veterinär. Tills en veterinär kan komma till gården och undersöka dina djur blir du uppmanad att göra allt du kan för att begränsa smittspridning.

Frågor:

Vad skulle du göra i detta skedde? Om djur i en grupp visar symptom kan du isolera dessa från resten av djuren? Vad skulle ni kunna göra för att begränsa smittan så att den inte sprider sig vidare från gården?

Steg 3, Efter att smittan lämnat gården

Efter beslut av veterinär avlivas alla djur på din gård, ett beslut som veterinären kan fatta utan ditt samtycke.

Frågor:

Om detta skedde på er gård vad skulle ni göra efter att alla djur avlivats? Skulle ni kunna återuppta produktionen? Hur lång tid skulle det i så fall ta tror du? Och skulle

det vara ekonomiskt genomförbart? Från staten får du ersättning för förlorat djurvärde, kostnader för sanering, produktionsbortfall samt inkomstförlust.

Andra smittor och scenarier:

Om scenariot i stället handlade om salmonella där djuren behöver isoleras men troligtvis inte avlivas. Hur skulle du agera i ett sådant scenario? Salmonella kan spridas från djur till människor, vad skulle du kunna göra för att begränsa smittspridningen?

Vilken smitta eller sjukdom är du mest orolig för att få in på din gård? Vilka smittvägar tänker du mest på?

Har du något ytterligare att berätta som jag inte frågat om?

Kan jag ringa och ställa fler frågor?

Reflektioner:

Sammanfattande beskrivning och reflektion från gården och intervju. Vad jag uppfattade som det viktigaste och vad som var anmärkningsvärt eller karaktäristiskt för gården.

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i **JA**, så kommer fulltexten (pdf-filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i **NEJ**, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Även om du inte publicerar fulltexten kommer den arkiveras digitalt. Om fler än en person har skrivit arbetet gäller krysset för samtliga författare. Du hittar en länk till SLU:s publiceringsavtal på den här sidan:

- <https://libanswers.slu.se/sv/faq/228316>.

JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.